

I et jysk Rytterdistrikt 1681.

Af Mogens Lebech Frederiksen.

»Hvad vort Folk angaar, saa har vi nu en Tid lang foragtet vore egne og brugt fremmede. Vore egne er værgeløse, der findes hverken Bøsse eller Spyd hos Almuen, og det for en Del af den Aarsag, de ej skal skyde Dyr . . . derover sidder vi uvæbnede og har os ikkun paa Penninger og fremmed Magt at forlade . . . Vort Folk fattes hverken Mod eller Manddom. Hvis vore egne bleve afholdne og fremdragne, som de skulde, naar de blev øvede og væbnede, skulde de vel blive saa gode som fremmede . . . Sålædes mente Arild Huitfeldt, men hvordan gik det, da hans Ord 100 År efter Fremsættelsen skulde stå deres Prøve? Det så næsten ud til, det virkelig, endnu inden Midlaldrerens Slutning, var lykkedes Stormændene i Danmark ganske at knægte den Almue, der tidligere vel hade vidst med Våben i Hånd at trodse såvel Landets ydre Fjender, som dets Tyranner og Voldsherrer; fra Knud den Helliges Dage til Grevefejden løb ikke noget Århundrede til Ende, uden Bønderne i en eller flere Egne af Landet hade rejst sig til ofte alvorlige Oprør, men det synes, som der ved Aalborg og Øxnebjerg omsider blev sat Punktum for deres Selvhævdelsestrang, dermed for deres Våbenfærdighed, og da de atter blev råbt ud, ikke til Revolution, men til igen at indtage deres Plads i den danske Hær, som i svundne Tider, syntes det småt bevendt med Stan-

dens tidligere Krigerevne. I den skånske Krig fik det ny nationale Rytteri Ilddåben, det Rytteri, man havde tænkt sig som Hærens Kærne, efter svensk Mønster fremgået af Landets egne Børn, af bosiddende Bønder eller Bondesønner. Men — ved Hærens Afmønstring efter Fredsslutningen anordnedes det udtrykkeligt, »at de meste tyske Ryttere muligt er, ved Kompagnierne forbliver«, og om nogen tilovers er, som deres Afsked skal gives, »ded da af de danske Indfødde forløves.«¹⁾ Det tyder ikke just på høje Tanker om den danske Bondes Krigsduelighed, var også stik imod den oprindelige Plan, at Fæsteren af en Ryttergaard selv skulde ride i Felten for denne, ja der var i Forordningen af 1670 overhodet ikke skelnet mellem Rytter og Bonde. Men det hade hurtigt vist sig, at Bireglen, den at Bonden undtagelsesvis kunde stille en Mand for sig, var blevet Hovedreglen; selvom en Del Gårdbesiddere i Krigens første År var »med for Wismar«, vel kommet hjem igen, betakkede de sig for atter i egen Person at vove Liv og Lemmer, døjede så heller Vanskelighederne med at udruste en Stedfortræder, en Udgift, det ikke var lettere at overkomme, vanrøgtede som Gårdene var efter Husbondens Fravær. Og enten det nu var Bøndernes Mangel på Krigsdygtighed eller en meget begrundet Frygt for Agerbrugets fuldstændige Forfald, den Linje, som blev antydet ved Afmønstringen, fortsattes, og i Instruxen til Kommissionen af Februar 1680 hed det, at Officererne skulde sørge for at skaffe fremmedfødte Ryttere til Regimenterne, »at de nationale selv kan blive ved Gaardene og dennem besidde, naar Rytteren skal ud, saa og at Bonden ej selv, som hidindtil sket er, for Gaarden rider, eller en Karl, hannem dertil lyster, antager.« Og i Forordningen af 27. Oct. samme År,

der var Resultatet af den Kommissions Arbejde, blev dette også tydeligt udtalt.

Dermed var der ialfald foreløbig gjort en Ende på den danske Bondestands Optræden i Felten, men heller ikke dette Arrangement viste sig ideelt, dels på Grund af de store økonomiske Byrder, Bønderne vedblivende pålagdes, men navnlig fordi Systemet indførte et fremmed og stridbart Element i det ellers ret fredelige Landsbyliv; det synes klart, der måtte bli Ufred, når Rytterne, Størsteparten af fremmed Nationalitet, en gudsforgåen Bande, samlet sammen af alskens Rak, sagtens ikke gjort mere blødsødne af den lige overståede Fejdetid, skulde bo hos og underholdes af Bønderne rundt omkring i Landsbyerne. Vel er det hævdet²⁾, at dette Forhold ikke gav Anledning til større Rivninger, kun til nogle Småstridigheder her og der, det kommer måske også an på, hvad man vil betragte som Småting, på Klager skortede det sandelig ingen Steder, og i det mindste på et af de jyske Ryttergodser var det på et givet Tidspunkt omtrent livsfarligt for Rytterbønderne at færdes i deres egne Gårde.³⁾

I Foråret 1681, altså kort efter at den ny Ordning var trådt i Kraft, lå Kongen med hele Hæren i Lejr ved Kolding, og dær udnævntes den sidste Dag i Maj to Kommissioner, hver på to Mand. Mens Tøger Lassen og Peder Benzon skulde undersøge Nyordningens Virkninger og Tilstandene i det hele taget på Ryttergodset til de nordre jyske Regimenter, blev samme Hverv, hvad angik Ryttergodset i det sydlige Jylland, overdraget Jens Laursen Risom og Jesper Hutfeldt. Det drejede sig om Obersterne Bassens og Gams Styrker, henholdsvis et helt Regiment og et halvt: to Eskadroner. Jens Risom⁴⁾ hade i sin Tid gjort sig bekendt

ved Bornholms Generobring fra Svenskerne, hade siden forstået at drage Fordel af sin Tapperhed og fået Nebbegaard ved Randsfjord til Arv og Eje. Således hade han gennem tyve År været bosat på Egnen, var følgelig godt inde i de stedlige Forhold, og det blev da også så godt som udelukkende ham, der førte Kommissionens Korrespondance, Hutfeldt nøjedes gerne med at sætte sit Navn under; det var ikke nogen dårlig Fortaler, Rytterbønderne fik i Risom, men de hade sandelig også en sådan behov.

Det var virkelig elendige Forhold, de levede under, og ublide Kår hade i det hele taet Egnen været undergiet i dét Århundrede. Af de Bønder, der levede i 1681, hade vel de færreste oplevet Kejserkrigens Hærgninger, men til visse hørt deres Fædre fortælle derom, de ældste kunde huske Torstensonsfejden, da »Fjenden kun lævnede dem en ganske ringe Del, som Gud og hver kristen Hjerte kan betænke,« og altfor tydelig stod den sidste Krigs Rædsler dem i Minde, da Karl Gustav byggede Lejr ved Bredstrup, og hans vilde Tropper hærgede Egnen; da de var vel fordrevet af Danskernes Forbundsfæller, tog disse, navnlig Polakkerne, sig betalt ved at fuldføre Svenskernes Ødelæggelsesværk, så Egnen blev ganske øde. Og at det heller ikke nu så lysteligt ud, fremhæver Jens Risom Gang på Gang i sine Skrivelser til Rentemesteren Peter Brandt. Et Brev dateret Gudsø 1. Oktober 1681 taler om »stor Misvæxt, som Laderne ere fast tomme, og Fodring skortes, da der ikke er avlet saa meget Hø, for Rytterhestene tilstrækkeligt til Vinteren, og da Bonden ingen Forraad har til sine egne Bæster, er det at befrygte, Jorden overhovedet ikke til næste Foraar kan blive dreven, Rugavlen er slet, Havren ligeledes . . .«

Og senere hedder det, at denne Fattigdom skyldes ikke alene Krigen i 1658, da Landet blev ganske ruineret, dog snart »besat igen, formedelst dets Godhed,« og strax lignet lige i Skatter med de øvrige Dele af Landet, men også under den skånske Krig led Egnen, der skulde jo stilles en ny Rytter og Hest til Erstatning for de faldne, og i særlig Grad hade den tilmed været plaget med Gennemmarsjer, for ligemeget, enten Krigsfolket kom fra Nørrejylland, Hertugdømmerne eller Fyn, de måtte derigennem, og som Herrederne (det gjaldt særligt Elbo og Holmans) lå mellem Vejle og Kolding Fjorde, kunde Hærafdelingerne ikke udbrede sig, men netop de to Herreders Bønder »maatte ikke alene skaffe dem Øl og Mad, mens overflødig Hø og Havre, ja siden føre dem, til de kom i Kvarter igen.«

Navnlig om det sidste Forhold taler Bøndernes egen Fremstilling mere indgående, et nogle År ældre Bønskrift, indgiet af Beboerne i to af Elbo Herreds Sogne, til General Levetzow, da han i en af den skånske Krigs Pavser, rejste rundt i Jylland og undersøgte Tilstandene på Ryttergodset, i Anledning af at Hæren skulde bringes på Feltfod igen.⁵⁾ Dette Dokument skal her gengis, omtrent i sin Helhed, ikke alene på Grund af de Oplysninger, det indeholder, men dets dialektfarvede og malende Sprog synes at berettiggte dertil:

»Vi . . . Rytterbønder og Tjenere, boendes udi Taule og Erresø Sogne, udi Elbo Herred, paa en halv Mil nær Færgested Snoghøj beliggendes, derudover højliggen forarsages at klage os over den store Ruin og Fordærvelse, som os mere end andre fraliggende er vederfaret, af den Dyrch Mars [Durchmarsch] som ideligen hos os baade endes og vendes, enten de skal frem eller tilbage, som vi maa tage imod, som med Magt

tager Korterer, enten de haver Polet [Billet] eller ej, saa maa vi holde det ud med dem, saa længe de er hos os, og forskaffe dem imidlertid, hvad de vil have for dem selv og deres Heste uden ringeste Betaling, som hidindtil sket er, paa en Nats Tid eller tou eller længere, efter som Tid kan være, at de kan overkomme [til Fyn] og desforuden forskaffe dem med paa Rejsen, baade Penge betale, samt Havre for deres Heste, som de os afkræve, og hvem som ikke haver haft til deres Fornøjelse, de maa dem det paa andre Steder forskaffe, med Hug og Slag, som ofte er sket, foruden dette haver de tvunget adskillige at hente dem med deres Pagasie ved Snoghøj, og siden opage dem til os i Losemindt, og siden age dem fra os paa Rejsen til Horsbøl, eller saa langt, som de vil have os, inden de vil os kvittere af Naade; fordi vi snart at sige haver ingen Forsvar haft, derfor haver enhver hidtil gjort mod os, hvad de haver lystet, saa vi ingen fuldkommen Ordre haver set, hvad de skulde have, uden hos det sidste Indlæg, som var Oberst ?'s Regiment, som havde Commissaries underskrevne Befaling paa, at de skulde have paa 8 Heste 3 Skæpper Havre og 8 Pund Hø, mens det blev intet efterholden, mere end de andre, mens enhver vilde have det, han vilde have, om man skulde være i Hus hos dem, og desforuden skaffe dem paa Rejsen, hvad de vilde have til Fortæring. Saa vi ved en saadan Medfart er fast ruineret og ødelagt hvis Fetallie samt Foder og Korn, som vi selv skulde have nødvendigen at bruge til vores Ophold, til at saa og sælge til vores Udgifter, som er vores største Middel dertil, og eftersom vi haardeligen anfordres af Regimentsskriveren, at skal af hver Ryttergaard enten at forskaffe en monderet Rytter eller i Steden 40 Rigsdaler, som er begge Poster haarde og strenge, eftersom vi paa forleden Aar haver allesammen paa ny oprettet, enhver eftersom hans Karl og Mundering var ved Magt . . . og da anvendte vores største Middel det at fuldkomme.

Og dersom det iligemaade af os skulde fuldkommes igen, er der ingen Forhaabning, det at udstaa, for berørte Aarsagers Besværligheds Skyld. ◀

Mere tørt fremgår af de Undersøgelserforretninger⁶⁾, Levetzow andetsteds i Egnen lod foreta, hvor store Summer Bønderne havde måttet ud med. Op til 100 Rigsdaler fra en enkelt Gård til Munderings- og Rekrutpenge. Og den årlige Indtægt, man tidligere efter Jordebogen havde beregnet sig af en almindelig Ryttergård, kunde vel beløbe sig til en Snes Rigsdaler! Intet Under, at det næste År, da der optoges Syn over de enkelte Gårde, så sørgeligt ud på de fleste af dem. Størsteparten af Bønderne blev dog hængende ved Fæstet, afventede bedre Tider, dem Freden og senere den ny Ordning vel måtte bringe.

Men de Oplysninger, Risom og Hutfeldt fire År senere bragte for Dagen, viste ikke netop, at Tilstandene havde bedret sig, hverken på den ene eller den anden Måde, tværtimod, man skulde helt tilbage til de Dage, Fjenden var i Landet, for at finde Mage til Overgreb. Det skyldtes såvel disse, som de forarmede Forhold i Distriktet, at den sydjyske Kommissions Forretning trak i Langdrag, så Rentemesteren gentagne Gange foreholdt Risom, hvor hurtigt de nordjyske Kommissarier havde afsluttet deres Arbejde. Risom kunde dog først undskylde sig med, at Hutfeldt på Ordrens Udstedelsestid opholdt sig i Hovedstaden, og at det derpå varede over en Måned, inden de kunde påbegynde deres Virksomhed, dernæst var denne tilmed mere omfattende end den ved de nordre Regimenter, da der skulde foretas en Del Omlæggelser af Ryttergodset, og følgelig Meddelelser måtte afventes fra en Kommission, der arbejdede i Ribe Amt, og endelig var Forholdene så helt igennem fortvivlede, navnlig i Elbo og Holmans Herreder, hvor de Gam'ske Eskadroner havde til Huse, for ikke at sige huserede. Først mod Årets Slutning nåede man så vidt, at Kom-

missionen til Rentemester Brandt kunde oversende Referatet af det Møde i Vejle, hvor de utallige Klagemål, såvel skriftlige som mundtlige, Bønderne havde indgiet over deres umilde Gæster, var blevet undersøgt og afgjort, såvidt det stod i Kommissionens Magt at afgøre dem.

Ved dette Møde i Dagene den 14de og 15de December 1681 var såvel Klagerne, som de påklagede til Stede, for som Oberst Gam hade skrevet til Kommissionen: »Bønderne og Rytterne kan komme til Munds med hinanden, paa det den, som u-Ret haver, kan blive afstraffet.« Både i det Brev og under Forhandlingerne hævdede Gam, at de overbeviste Ryttere hade fået deres rimelige Straf, og han var i det hele taet meget opsat på at få Kommissionen til at straffe de Bønder, hvis Angivelser viste sig urigtige.

Det var ham sagtens heller ikke ukært, at han selv beordredes til at være til Stede ved Forhørene, på een Gang var hans Tilstedeværelse et moralsk Rygstød for Rytterne og en Advarsel til Bønderne, ikke at stå alt for hårdt ved deres Klagemål, men helt efter Ønske virkede hans Nærværelse dog ikke; kom Bøndernes Vidnesbyrd end i mange Tilfælde tilkort, enten fordi Rytterne ved deres højeste Ed svor sig fri for Sigtelsen, eller denne, som for talrige Tyverisagers Vedkommende ikke kunde lovformelig bevises, de Forseelser, som selv Obersten måtte indrømme hade fundet Sted, viste fuldtud, hvor usikker ikke alene Bondens Ejendom, men endogså hans Liv hade været. Og så har man sikkert tilmed Lov at formode, mangen Rytter den Dag gjorde sig til Meneder (med eller uden Officerernes Vidende).

Det var kun Småting, når de Taule Mænd klagede over, at Korporal Snelling hade ladet sin Hest gå løs

i deres Eng og Korn den ganske Sommer, og om Bønderne søgte at sætte en Stopper derfor, de da blev »med Hug og Slag, Skælden og Skyden af Korporalen beegnet« endog ved Nattetide. Det blev tilmed befundet, at Bønderne selv hade giet ham Lov til at la Hesten gå løs, og at den var bleven tyret, så snart den gjorde Skade på Kornet. Og ellers hade Korporalen kun knaldet med sin Pisk over Hodet på Byhyrden, fordi denne jagede Rytterhestene hen, hvor der gik nogle skabede Heste. Bønderne begærede da heller ingen Erstatning, men kun at Snelling fremtidig vilde omgås dem lidt mere venligt og med de andre Ryttere holde Markfreden.

Værre var den Anklage, der rettedes mod samme Korporal af Niels Olufsen, hos hvem han boede, at han ikke vilde leve »efter Ordinancens«; men selv tog af Korngulvet: »siger ieg, det kan ikke saa være, trues ieg strax og maa hedde en gammel Skielm, som er daglig Tractement. Siger han: Nu kommer Kongl. Commissarier: Klag Din gammel Skielm, ieg vil forsvare det, og hvad de siger, vil ieg dog have saa meget, som ieg vil.« Men Korporalens Forsvar ytrede sig ved, at han afla Ed paa aldrig at ha fremsat disse kompromiterende Udtalelser. Så stod Niels Olufsen der. Derimod hade Peder Villadsen allerede tidligere opnået at få sin Rytter straffet »for hans Uskikkelighed og Trudsel« med en Tur på Pælen, alligevel hade han fundet det værd at gentå sin Klage overfor Kommissionen, at han tit og ofte måtte gi Rytteren rede Penge til at rejse hjem at se til Konen for, og endda når samme Johan Schmidt var fuld, hvilket heller ikke var nogen Sjældenhed, kunde han ikke være sikker på sit Liv, men måtte rømme sin egen Gård.

Peder Villadsen måtte dog gi sig tilfreds med den én Gang opnåede Straf.

Og ellers kunde det nok være en Fordel, at Rytterkone*n* ikke også var indkvarteret; så gik det da ikke som i Tårup hos Hans Hansen; denne klagede over, at bemeldte Kvinde tit og mange Gange malkede Gårdens Køer, som han tillige ofte var blevet tvunget til at køre Familien til Frederits, ja, ikke engang fornøjet hermed hade de egenmægtig taet hans Heste og Vogn til sådanne Købstadsrejser. Han måtte ganske vist »nogenledes« vedgaa, at det delvis var sket med hans Samtykke, og heller ikke kunde han helt stå ved sin Forklaring, at han efter Oberstens Ordre hade måttet »svare til Husleje« 2 Pund Malt, $\frac{1}{2}$ Skæp Gryn og $\frac{1}{2}$ Pund Ål, fordi han ikke hade kunnet indrømme Familien sex Fag Hus i samme Længe. Navnlig dette Forhold hade overalt giet Anledning til mange Spektakler. Efter Forordningen 1680 § 3 skulde Rytteren egentlig la sig nøje med »Værtens Ild og Lys, en Seng og Staldrum til Hesten,« og Bonden kun, om de ikke kunde forliges herom, overlade den Indkvarterede 6 Fag Hus, men Uenigheden var næsten overalt blevet Reglen, ikke så mærkeligt med det Anhang af Kone og Børn, Rytteren hade. (Udtrykkeligt bemærkede ved en senere Lejlighed Kommissionen, at når der ved von Bassens Regiment kun undtagelsesvis var indgiet sådanne Klager, beroede det på, at Rytterne dér »mest var ledige Karle.«¹¹⁾ Men ved Gams Regiment var det det allerhyppigst fremførte Klagemål, at Bonden, når han ikke hade kunnet afstå de sex Fag til Rytteren, måtte stille denne tilfreds med Naturalier o. lign., oftest bemærkede Obersten hertil, at det var sket efter Akkord mellem Bonde og Rytter, afsluttet under Medvirkning af Officererne. Om det sidste var en egentlig

Fordel for Værten turde måske være et Spørgsmål, men hade det ikke været Tilfældet, frala Gam sig ethvert Kendskab til Sagen.

Heller ikke vidste hverken han eller de andre Officerer noget om de ufredelige Forhold på en anden Gård i Tårup. Bonden på den, Peder Skov, klagede over, at han ved Nattetide, mens han lå og sov, var blevet overfaldet af sin Rytter, der hade revet og sledet i ham, »saa han ikke ved andet, end han vil myrde hannem, som maaske og han havde i Sinde, havde han ikke forbedret sig.« Rytteren fremkom med den Undskyldning, at det kun var sket een Gang, og da hade han handlet i Drukkenskab; og hans Kammerat hade den også meget plausible Forklaring på Årsagen til, at han hade slagtet et af Peder Skovs Lam, det var af sig selv kommet løbende ind i hans Kvarter.

Heller ikke de Skærbæk Bønder var gået Ram forbi, på én Gård var Konen, når Manden ikke var hjemme, blevet tvunget til at udlevere mere, end Rytteren kunde tilkomme, på en anden Gård var ikke alene Manden blevet truet med en Ulykke, hans Moder hade den Indkvarterede ligefrem slået. Værre var det dog forleden Vinter gået udover Espen Pedersens Kone, der hade fået sin Arm slået »itu«, så hun i syv samfulde Uger måtte søge Badskæren på egen Bekostning. Espen var ikke tilfreds hverken med det sidste eller med den Straf, Misdæderen hade fået, nogen Tids Arrest hos Gevaltigeren. Ikke alene hade Espen selv måttet betale hans Forplejning dersteds, men også måttet forlige sig med ham af Frygt for hans Trudsler om at afbrænde Gården. Denne Forklaring stillede unægtelig første Del af Oberstens tilsvarende i et noget andet Lys: Bonden hade selv ynkedes over Synderen og bedt ham fri. Hvad angik Erstatningen for Lægebehandlingen

fremhævede Gam vel, at Regimentsfeltskæren hade nogle Dage »gjort Konen sin Opvartning,« indtil Espen selv viste ham af Gården, men lovede dog at ville godtgøre Espen Omkostningerne, og den anklagede Rytter reddede sig ved at beedige, aldrig at ha udstedt slige Trudsler.

Godtgørelse for Svie og Smerte var det derimod ikke fundet fornødent at yde Hans Henningsen i samme By, og han var dog den, der hade lidt den allerstørste Overlast. Den stakkels Mand hade af sin Rytter fået et Sabelhug i Hodet, så han efter sin egen mundtlige Beretning aldrig vilde få sin Helsen igen, var tilmed af samme Grund nedsunken i stor Armod, så det synes ikke underligt, at Kommissionen fandt Anledning til at bemærke, at han dårligt kunde »have Fornøjelse, i det Rytteren blev straffet med at løbe gennem Spidsroden, uden han faar nogen Opretning for Badskærløn og Smertes Udstaaelse.«

Det var vel de værste Overgreb, hertil kom ganske vist en Del Klager over Tyverier, men da Bønderne mærkeligt nok ikke formåede at udpege Ophavsmændene, kunde Kommissionen ikke gøre noget derved; dog var det et billigt Forlangende, de Taule Sognemænd tilsidst fremsatte, at de måtte ha Ro og Fred i deres Huse og herefter holdes bedre Justits. Dertil svarede Oberst Gam i største Forundring, at ikke noget var klaget for ham, som nogen Rytter utilbørlig hade handlet, men lovede dog Strixhed for Fremtiden.

Lod end så grove Overfald kun til at ha fundet Sted indenfor Taule Sognegrænse, så kunde samtlige Egnens Bønder samstemme i det mindste i én Besværing, alle Vegne, hvor Eskadronerne hade til Huse, i Egum, Kongsted, Pjedsted, Gaarslev, Højrup, Vilstrup o. s. v. klagedes der over »det store og mang-

foldige Tyveri, som gaar i Svang . . . saa de ikke i Marken eller Skoven kan have deres Faar, Svin, Gæs og saadant Smaakræ sikker og i Rolighed, dem til største Nærings Skade,« ja en Mand i Gaarslev var bleven fratagen både Hest og andet for 40 Slettedaler i Summa, og Jens Pedersen i Brøndsted blev forgangen Kornhøst hans Vogn frastjålen, den han med stort Besvær opsøgte og ganske vist fik igen, uden dog Gerningsmændene var blevet straffet, klagede han. Dog bekræftede Obersten Rytternes Forklaring, at de var blevet straffet på Pælen, men Kommissionen fandt det dog heller ikke tilstrækkeligt, »saadant grovt Tyveri burde været saaledes straffet, at andre taget Afsky.« Fra en Enke i Erresø var et Ungkræ blevet stjålet, men det hade Kvartermestern erstattet af Regimentskassen, og Forbryderne var både straffet og jaget fra Regimentet. Men ellers gik det i det store og hele de andre Sognes Bønder som dem i Taule, de kunde ikke bevise, hvem der var Tyvene, turde måske ikke så godt sigte bestemte, så Kommissionen måtte opgi at bringe Rede i de allerfleste af den Slags Sager.

Men som Klagemål i den Anledning fremsattes fra så godt som hver eneste By, var man også godt enige om overhodet ikke at kunne »udstaa den høje og større Udgift, som følger med Rytternes Forplejning, særdeles formedelst Rytterne mestens haver Koner og Børn, som alle vil æde, og omendskønt de ikke skal have over kgl. Ordinance, saa faar de dog deres Underholdning enten i en eller anden Maade, Bonden til Besværing . . .«

Klogeligt bemærkede Rentemester Brandt i sin Svarskrivelse om dette Forhold kun, at når Eskadronerne skulde forlægges til Fyn, kunde Risom og Hutfeldt se bort fra det.

Og heller ikke blev der Tale om at realisere Bøndernes Ønske, at bli fri for Rytterhold og komme til at ligge under Koldinghus igen, forståeligt nok under sådanne Forhold, da de, som en Bonde i Egum udtrykte det, ikke hade bedre Kår end i Fejdetid.

Alene det til dagligt at færdes under så lovløse og livsfarlige Vilkår skulde synes nok til at gøre de fleste Rytterbønder lede og kede af det hele. Og så var det, som omtalt, kun én Side af deres Elendighed, den Examinationsforretning belyste. Når dertil kom den Fattigdom, der herskede på så godt som alle Ryttergårdene (som forøvrigt i det ganske Land), Fæsternes næsten umulige Kamp for at skaffe Føden, ikke alene til dem selv og deres egne, men også til de fordringsfulde Logerende, synes det ikke underligt at den afsluttende Indberetning⁷⁾, Kommissionen endelig i Januar indgav, måtte komme til at lyde, næsten som et Råb om Nåde for den nødstedte Egn.

Risom hade allerede i November antydet den eneste Vej, der efter hans Mening var ud af Uføret, tilmed den Hjælp, der vilde være »til ringeste Skade for kgl. Majestæt,« han skrev da: »at der til mange Byer i Holmans og Elbo Herreder ikke findes én Tønde Rug indavlet, ogsaa lidet Saae-Korn, er og mangesteds ikke avlet til en Gaard udover ét Læs Hø, saa det var at ønske, de tvende Herreder Vinteren over maatte befries for Indquartering overhovedet, da ellers Størstedelen maae befrygtes ingen Saae-Sæd at ville have, og tilmed burde gives dem lidt Penge, at opmuntre dem til Anskaffelse af saadant . . .« og nu fremstilledes atter det i Relationen som den eneste Redning for Befolkningen; meget af Vinteren var vel allerede gået, men når nu de Gamske Eskadroner blev overflyttet til Fyn, og de Ryttere, der skulde afløse dem, kunde

bli stående i deres nuværende Kvarterer blot så længe, at deres Heste, med det samme de kom til denne Egn, kunde komme på Græs, lod det sig dog gøre at skaffe de betrængte Bønder et Pusterum på en halvfjerde Månedes Tid, i hvilket de kun skulde sørge for sig selv og deres egne Bæster. Subsidiært kunde Kongen vel nådigst hjælpe med Penge, »mens Foder er ikke til at faa for Penge, og ihvorledes det saa gaar, saa faar Rytteren mere til sin Hest, end Forordningen tillader, vi haver gjort dem den Fortrøstning paa Eders Majestæts Naade, hvorved de bæver udi underdanigst Haab, thi vi haver intet andet set hos en stor Del, end Despiration, de haver et fremmed Folk at drages med, haver intet at sælge til Penge, Korn haver de intet, og Qvæg vil ingen give noget for, og Rytteren vil have, hvis hannem er tillagt, der er saa lidt i deres Huse og Lader, at det ikke er til at beskrive, mange haver erbødet sig, at dersom Rytterne vilde nøjes med alt, hvis de haver avlet, saa vil de gerne hannem det overlade og siden leve med Hunger eller gaae fra Gaarden . . .,« og som det slet ikke er Bøndernes egen Skyld, de er gerådet udi sådant Armod, gentar Kommissionen som en Bøn, om dog ikke de Måneders Frihed kan bevilges, med de anerkendende Ord om de nødlidende, »det fattes ellers intet, at Landet og Eggen jo af Naturen er god nok, den største Del af Folket og flittig nok, mens med Misvæxt og slig Travaté er et Land og Folk ikke saa godt, at det jo kan blive mærkeligen medtagen.«

Og det svækker just ikke Beretningens Troværdighed, at Kommissarierne også kunde se Fejlene hos den Befolkning, hvis Sag de så ivrigt talte. De hade synet hver enkelt Ryttergård, og selv om de fandt, at Størsteparten »efter Omstændighederne« var tilfredsstillende

vedligeholdet, trods det Bønderne lange Tider igennem ikke hade fået udvist Træ, hverken til Bygningstømmer, Hjultømmer eller Ildebrændsel, »saa findes der vel de iblandt, som af Efterladenhed det forsømmer, saa synes disse uden nogen videre Proces at burde straffes paa Kroppen, enten i Taarnet paa Coldinghus eller hos Gevaltigeren, at de siden skulle være flittige . . .« Og en bestemt Klasse indenfor Rytterbønderne, synes Kommissionen heller ikke at ha stort til overs for. Det var »Selvejerbønderne«, i Anledning af deres mange Husmænd, et Forhold, som ofte før og siden var Genstand for Påtale⁸⁾, Kommissionen var absolut for at afskaffe disse Huse, »der fortrykker Bønderne med deres Kvæg og Bæster, lejer hemmelig Jord og Eng af Bonden, forhugger Skovene Vildtbanen til Skade . . .« Og udtrykte Kommissarierne sig ikke slet så drastisk, som den Regimentskriver, der udtalte, at Bønderne i Koldinghus Amt vilde ha Brændevin, om de så skulde hente det i Polen⁹⁾, hade de dog Øjet opladt for den overdrevne Spiritusnydelses skadelige Følger, hvorfor alle Kroer på Ryttergodset burde strengeligen at afskaffes, »thi sligt foraarsager den meste Uenighed mellem Bønderne og Rytterne.« Selvom også dette Forslag var fremsat ment i Bøndernes Interesse, vilde deres Mening maaske ikke i det Spørgsmål ha samstemmet med Kommissionens, derimod kunde de bedre bifaldet det sidste Forslag, der blev ført i Pennen for dem, at der måtte bli bygget et Hus til Gevaltigeren, for det var ligemeget hos hvilken Bonde, han var indkvarteret, denne kom altid til at lide derved, som der oftest var Fanger, og dertil en Rytter paa Vagt, så Bonden måtte sørge for Ildebrændsel både Nat og Dag.

Det sidste ikke så betydningsfulde Forslag var omtrent det eneste, der udførtes i Virkeligheden, hvor ihærdigt så Risom hele Skrivelsen igennem havde fremhævet, at hvad der tjente til Bøndernes Bedste, var også til Fordel for den kongelige Kasse. Det var vel ikke at tænke på, man skulde opfyldt Bøndernes Børgering om ganske at befris for Rytterhold, men heller ikke den delvise Fritagelse derfor, Kommissionen så ivrigt havde anbefalet, blev det rigtig til Alvor med. Så sent som den 15de Marts skrev Risom, at der vel var indrettet nogle Portioner til de af Bassens Ryttere, som før havde ligget i Ribe, men at Kommissionen, der virkede i den By endnu ikke havde fået Meddelelse derom »formedelst denne haarde Vinter, som mod Forhaabning er indfalden,« og som ikke havde formindsket den store Kummer og Klage blandt Bønderne, der intet Foder havde, og tilmed endnu ikke var blevet den ene Gamske Eskadron kvit på Grund af de fynske Kommissariers Smølerier. Og trods det Rentemesteren med det samme tilskrev de fynske Tilforordnede om hurtigst at bli færdige, varede det endnu en lille Månedstid, inden Risom kunde meddele, at endelig var de Gam'ske Officerer med 84 Mand transporteret over til Fyn; så stod der dog kun i Egnen omkring Snoghøj 16 Mand, og ved at pålægge alle Egnens Bønder at bidrage til deres Underhold blev Smerten i det mindste fordelt. Men ganske fri for Rytterhold for nok så lille et Tidsrum synes Egnen ikke at være blevet, endsige da for et Fjerdingår, de sejsten Mand holdt ud, lige til den ny Jordebog trådte i Kraft, og udelukkende Bassens Folk kom til at ligge i Kvarter på Egnen.

Dermed var vel Bøndernes værste Trængselstid til Ende; det vil huskes, at der ved Bassens Regiment

kun hade været få Klager, Rentemesteren hade selv i en Skrivelse fundet Anledning til at komplimentere Obersten for hans gode Mandstugt, og heller ikke var der ved dét Regiment så stort et Tros af Rytterkvinder og Børn. Og de Klager, der undersøgte i 1692 var heller ikke på langt nær så talrige eller alvorlige, som de i 1681. Men så længe Rytterne overhodet blev ved at ha deres Kvarterer i Bøndernes Gårde, eller dog i Landsbyerne, da mangan Bonde fandt det mest formålstjenligt at bygge et særskilt lille Hus til Rytteren, så længe var der, som det fremgår af Tingbøgerne¹⁰), jævnligt Kiv og Spektakler, næsten altid forårsaget af Rytterne eller deres Koner. Omkring Århundredskiftet florerede endnu Tyverier i den Grad, det var fundet fornødent ikke mindre end regelmæssigt to Gange årligt at afholde Undersøgelserforhør i den Anledning.

De sidst omtalte Forhold gjorde sig vel i lige Grad gældende overalt på Ryttergodset, men Oplysninger tilsvarende de, der fremkom i Vejle 1681, savnes indtil videre andetsteds fra, og findes sådanne ikke, kan det jo bero på forskellige Omstændigheder. Dels har måske ikke alle Kommissarier været så samvittighedsfulde som Jens Risom, de færreste heller ikke så stedkendte, dels kan det skyldes, at Bønderne i Elbo og Holmans Herreder hade fået Nys om den snarlige Befrielse for Gams Eskadroner, de kunde håbe på, Risom kunde vel ladet undslippe en Ytring derom, derfor turde de så dristigt vedgå deres Klagemål. Samtidig med Risom og Hutfeldt virkede, som omtalt, en anden Tomands-Kommission i Stürcks og Prehns Distrikter i det nordre Jylland; dens Indberetninger var ganske vist ikke så foruroligende, men det er værd at lægge Mærke til, hvad Kommissionens Protokolfører Brunnow bemærkede derom, da han i 1686 ind-

gav et Forslag til Omlægning af den nationale Militis, et Forslag Rentemester Brandt synes at ha gjort til sit. Brunnow fremførte den meget rimelige Påstand, at Kommissarierne, deres gode Vilje til Trods, ikke hade kunnet komme til Bunds i Undersøgelserne, fordi »Bønderne af Frygt ej har turdet overfor Kommissionen, hverken mundtligt eller skriftligt, i Officerernes Regimentsskrivernes eller Rytternes Nærværelse, give deres Nød og ilde Medfart mod dem til Kende af Frygt for slemmere Medfart herefter, og en Del af Bønderne ere, før Inkquisitionen skete, gjort Forsikring om Erstatning af de skyldige for havende Prætensioner, men der er dog ingen Fornøjelse fulgt på siden alligevel.«

Nej, Bønderne skulde vel betænke sig to Gange at fremkomme med deres Besværinger, så meget mere som Officererne, efter Brunnows meget troværdige Udsagn, var tilbøjelige til at holde Hånden over de Ryttere, der forså sig; de vilde nødtigt miste netop de Folk, »der kunde være brave Karle i Marken.«¹¹⁾

Og selv om Bønderne efter 1680 igen stod under de civile Myndigheder, ikke som i det foregående Tiår udelukkende var undergiet Officererne, den overordnede, de kom nærmest i Berøring med, var stadig Regimentsskriveren. Som oftest var han ikke netop Bonden venligsindet, og hver evige Dag hade de de menige Ryttere at drages med; selv om Mord og Brand ikke hørte til Dagens Orden, der var dog hundrede Småting at kævles om, og såre nemt kunde Skændsmål udvikles til Slagsmål, godt blev Forholdet mellem Ryttere og Bønder ingensinde, og det var næppe med Sorg de sidste modtog Underretningen, at Rytterne for Fremtiden skulde indkvarteres i Købstæderne, og med Glæde så man i 1717 de uvelkomne Gæster rykke af Gårde.

Henvisninger.

- 1) Rockstroh: Den nationale Hær. II. Side 297.
 - 2) Rockstroh o. anf. Værk Side 331-
 - 3) Akterne til den i det følgende fremstillede Sag, findes, naar intet andet er bemærket i en Pakke i Rigsarkivet: RK C Aa VI 3. Indkomne Breve o. a. Dokumenter vedr. Ryttergodsets Inndeling og Taxering. D. Jylland vedk.
 - 4) Om Jens Laursen Risom, se disse Samlingers IV Bind, Side 19 ff.
 - 5) Indkomne Breve til Gen. Kommissariatet 1673—79, Laholm-Levetzow: ^{12/5} 1677.
 - 6) T. Ex. ved Oberst Bibows Regiment.
 - 7) Indkomne Sager til Krigs-Cancelliet, Jan. 1682 (^{1/44}) Nr. 43.
 - 8) Se Hans Knudsen: Kolding Rytterdistrikts Selvejere, disse Samlingers 4. Række, 4. Bind.
 - 9) Hans Knudsen. o. anf. Sted.
 - 10) Se t. Ex. P. Eliassen: Historiske Strejftog i Kolding og Omegn, Side 90 ff.
 - 11) Rockstroh o. anf. Værk, Side 337.
-